

FILOZOFESKE OSNOVE BIOETIKE

Misaoni okvir problema

Tvrditi da je znanost danas najuspješniji oblik svjetskog predviđanja znači da se znanost, kao moć vladanja povijesnim bićima, nalazi na samom kraju povijesti vlasti¹. Njezina se moć zasniva na zalasku svih nepromjenjivih bića koja su tijekom ljudske povijesti davala određenu stabilnost svjetskom nastajanju i sigurnost ljudskom društvu, vodeći ih metodički ka uništenju. To se dešava u trenutku kada se epistemsko predviđanje slijeda stvari iz ništa pokazuje nedjelotvorno, te neograničeno ništa poprima osobine nepredvidljivosti, jer ono što iz njega proizlazi nije (više) podvrgnuto apsolutnom zakonu², koji, nužno određuje nadolazne stvari iz ništa, u kojem se svaka stvar ili događaj nalazi prije svog bivstvovanja. Dolazi se tako do empirijske negacije svake apriorne sintetične spoznaje, koja kao apriorna, prethodi i unaprijed određuje ponašanje onoga što je još uvijek ništa, dakle, preobrazuje ništa u biće, brišući nastajanje složenih sustava koje pokušava kontrolirati.

Da bi dostigla određenu kontrolu nad kaotičnim gibanjem stvari znanost upotrebljava sve sofisticiraniju matematičku aparaturu, koja, u opisu otvorenih sustava upotrebljava nelinearne jednadžbe, pa nastajanje više nije promatrano kao linearno već kaotično, budući da je nelinearnost njegova bitna odrednica³ iako, dok jesu, održavaju sve osobine relativno stabilnih struktura u odnosu na protok energije i materije (metabolični i razvojni procesi). Koji, dakle, daleko od ravnoteže

---

1

Krajnji cilj suvremenog znanstveno-tehnološkog mišljenja je postizanje neograničenog rasta moći, koji se realizira u podređivanju svijeta njegovim znanstveno-tehnološkim pravilima predviđanja i realiziranja sve većeg broja ciljeva.

2

Apsolutni zakon kojem se mora podrediti sve ono što nadolazi iz ništa pripisujući mu vlastitu smislenost.

3

Za koje je 70-ih godina našeg stoljeća nobelovac **Ilyae Prigogineu** - koji je upotrijebio novu matematiku i prevrednovao drugi zakon termodinamike, radikalno promijenio tradicionalno znanstveno poimanje reda i nereda - uvesti pojam **Adisipativne strukture**, čije su osnovne značajke: neravnoteža, nelinearnost i nedeterminiranost. **Fritjof Capra**, *AMre`a `ivota*, Liberata, Zagreb 1998, str. 57.

u nelinearnim uvjetima ostvaruju unutarnji red u okru`enju nereda<sup>4</sup>. Ti se `ivi sustavi, dakle, pojavljuju kao otoci reda u moru rastu}eg nereda, pa bi se krajnje pojednostavljeno moglo re}i kako je `ivot disciplinirani kaos, kojim je mogu}e manipulirati, te umom kontrolirana, pa zato i sputana, anarhija. Jer ono {to predegzistira jest sama mogu}nost zapo~injanja ne~ega, koje je prije tog zapo~injanja ni{ta⁵. Tako da sve ono {to u jednom trenutku postaje jest ~ista slu~ajnost⁶. To zna~i da znanstvene zakonitosti prema kojima se ure|uju stvari koje po~inju bivstvovati predstavljaju samo ~injeni~no stanje stvari⁷. To je postalo mogu}e prvenstveno zbog pokusne osobine suvremene (zapadne) znanosti⁸, jer je iskustvo (*experientia*), to koje danas odlu~uje o vrijednosti i valjanosti svakog mogu}eg predvi|anja, a ta ista praksa nikako ne dopu{ta da bilo kakvo predvi|anje, iako djelotvorno, postane definitivno i neosporno, jer je i sam uspjeh pokusa nepredvidljiv i slu~ajan⁹. Budu}i da je postojanje slobodno, ni~im unaprijed

---

4

AU `ivim sustavima je red koji nastaje iz neravnote`e o~itiji, manifestiraju}i se u bogatstvu, raznolikosti i ljepoti `ivota koji nas okru`uje. U `ivom svijetu kaos se transformira u red. $\cong$ **Fritjof Capra, *ibidem***, str. 183.

5

I upravo zbog toga njihovo je upadanje u svijet stvarnosti apsolutno, beskona~no, nepredvidljivo, neo~ekivano, neshvatljivo, odnosno novo, jer ono {to izvire iz ni{ta nema ni cilja i nije podvrgnuto nikakvim pravilima, zakonima i principima. Iza sebe nema ne{to, jer je ono ni{ta. Ni{ta je ni{ta i ne mo`e postojati pravilo koje ni{ta vodi u jednom, a ne u drugom, pravcu.

6

Jer nastajanje nema pravilo prikazivanja i ono je kao takvo ni{ta.

7

Ako znanstveno-tehni~ko mi{ljenje tvrdi da izvorna osobina stvarnosti jest njezina procesualnost, ono pritom ne analizira dublje one bitne uvjete koji ~ine da se obuhva}ena stvarnost pojavljuje kao proces. Uvjerenje da vrijeme biva, tra`i uvjerenje da bi}a budu ne{to. **Samo ako postoji trenutak kada bi}e nije, trenutak kada je bi}e ni{ta**, bivanje mo`e i biti, jer samo kada je bi}e ni{ta, vrijeme mo`e postojati.

8

Dakle, samo zbivanje znanosti, kao najuzvi{enijeg oblika mo}i u vidu uspjeha njezina pokusa, ~ista je slu~ajnost.

9

Samo ako se stvari promatraju kao zakonski ne-odre|eno izla`enje iz Ni{ta, u koje se i vra}aju, mogu}e je ostvariti valjanu znanstveno-tehnolo{ku premo} nad svijetom koji karakterizira ne samo zapadnu, ve} sada i svjetsku civilizaciju, i koji se pokazuje kao najmo}niji i najodlu~niji aspekt svjetske vlasti. Dakle, u osnovi zapadne civilizacije le`i uvjerenje da je bit stvarnosti neprestano izviranje stvari iz ni{ta i vra}anje u ni{ta, jer je njima mogu}e vladati samo unutar uvjerenja da svladivost postoji, to jest ako se vjeruje kako je stanje u kojem se svijet nalazi promjenjivo, nestalno. Ali, ta se slu~ajnost uspjeha znanstvenog pokusa mo`e zbiti samo uz uvjet da je obmana nepromjenjivih bi}a koja to zbivanje onemogu}uju dovedena do uni{tenja. I upravo zbog te svoje djelatne djelotvornosti, oslobo|ene nepobitne istina (*episteme*) i prizivanja

određeno i ograničeno, ono je postalo osnova suvremene znanstvene racionalnosti. To je dovelo do toga da je, za etiku znanosti bit ~ovjeka, kao uostalom i svih bića, njegova određenost nastajanju, stajanju i nestajanju. Dakle, podložna manipulaciji, kao i cijela priroda. Iz toga slijedi da se manipulacijama nad tom prirodom ne vrši nikakvo nasilje¹⁰, jer je nasilje moguće samo nad nečim {to se ne uvažava za ono {to ustvari (prirodno) jest, tj. kada se s njim postupa (neprirodno) nestvarno¹¹. Jer, ako se manipulacijom ne djeluje protiv ljudske prirode, u svim svojim oblicima opstojnosti, kako društvenom, tako i fizičkom, ili psihološkom, ve} prema njezinim osnovnim pretpostavkama, koji ju omogućavaju i opravdavaju, tada se tom manipulacijom ne vrši nikakvo (realno) nasilje, jer se postupa po osnovi njezine *prirode stvari*¹².

To~no je, međutim, da manipuliraju}i svoju prirodu ja se donekle prilagođavam

---

nepromjenjivih bića, znanost je postala najmoćnijim oblikom vlasti, to jest najuzvišenijim oblikom racionalnosti. Dogodilo joj se da bude najuzvišeniji oblik moći i racionalnosti, usprkos (znanstvenoj) činjenici da je postojanje moći i postojanje uspjeha pokusa ~ista slučajnost, odnosno da je postojanje racionalnosti također slučajnost.

10

Ako je ~ovjek kao biće po prirodi bića predodređen manipulacijama, tada je nepravedno, zlobno, neprirodno pokušati definitivno dokinuti tu mogućnost. Toj se tezi može prigovoriti da znanost, znanstveno-tehničkom manipulacijom, ~ovjeka ne prepusti svom prirodnom toku postojanja, pa se tako nad njim vrši nasilje (nameću}i ljudskoj prirodi znanstvena pravila koja određuju njezino daljnje postojanje). Jer ako je u suštini ljudske prirode htijenje da nastajanje i nestajanje bude suština postojanja uopće, tada bilo koja ili bilo kakva manipulacija tom suštinom ne odgovara tom (prirodnom) htijenju. Pa neminovno svako izvanjsko htijenje predstavlja nasilje nad tom izvornom ljudskom prirodom. Ali kako je moguće kršiti nešto {to je nemoguće kršiti? Ti i takvi prigovori koji bi ~ovjeka htijeli prepustiti ili povratiti *Aizvornom* postojanju, tj. sudbinu, ne uvlačaju da je prirodno stanje stvari biti predodređen postojanju, {to znači biti na kraju nadvladan, pregađen, zgnječen od oprećnih i nadmoćnih sila koje neprestano nastaju iz i nestaju u prvobitno ništa beskonačnih mogućnosti. To stanje nije ograničeno htijenje za preživljavanjem, ve} uvjerenje da su bića *bačena u svijet* u kojem djeluju sile koje `ele zagospodariti kako njihovim nastajanjem tako i njihovim nestajanjem.

11

Inače, negativne oznake kao {to su: nedozvoljenost, nemoralnost, neopravdanost, nepravednost, neljudskost, pripisuju se uvijek onim djelovanjima, vjerovanjima i vrijednostima koje je pobjedonosno ljudsko htijenje smisla uspijevalo udaljiti od sebe. Danas, kada se to pobjedonosno htijenje smisla sve više poistovjeđuje sa znanstveno-tehničkom organizacijom `ivota, nedozvoljeno, nemoralno, nepravedno postaje sve ono {to se protivi ili ne slijedi znanstvena pravila i uz to je nedjelotvorno u ispoljavanju vlastite volje za mo}.

12

Tako da u post-modernom dobu genetički inženjering (ili genetička manipulacija) predstavlja jedan od uspješnih načina potvrđivanja `ivota, dok su stvarnost sveopćeg nuklearnog razaranja, sve u~estalije industrijsko zagađivanje prirodnih resursa, neishranjenost 2/3 svjetskog stanovništva i raznorazne ovisnosti, načini suvremenog potvrđivanja smrti. Za to stanje stvari ne smije se kriviti znanost i tehnika, a da se pritom ostane pri uvjerenju da je bit svih bića kao bića njihova određenost na nastajanje (ili rođenje) i nestajanje (ili umiranje), jer se tada ne uviđa da se u stvari nehotimice potvrđuje ono {to se hotimice odbija.

tvom htijenju smisla izvr{avaju}i pravdu najmo}nije volje za mo}, ali je isto tako mogu}e da prevlada opre~no htijenje. Ako do toga doje tada se dolazi do stanja da to, do tada opre~no, htijenje postaje to~no, tj. opravdano. Me|utim, kako je do tog prevrata jako te{ko do}i postaje opravdano pitanje: *da li je sada{nji zahtijev za kontrolu genetskim manipulacijama i nuklearnim pokusima izraz sve ve}e svjesnosti ~ovje~anstva ili je to samo izraz zabrinutosti vladaju}ih tradicionalnih sila ili izraz samoodr`avanja potla~enih i ugnjetavanih sila?* Dakle: *~iji bi to bio interes?* To je va`no shvatiti u razdoblju u kojem nema istine, koja ne mo`e biti dokinuta, {to i jest korijen svake prirodne devastacije i genocida nad svim bi}ima¹³.

U tom stanju beskrajne otvorenosti, {to predstavlja i izvor sveop}e panike, etika se nalazi pred egzistencijalnom neizvjesno}u, pred sudbonosnim raskr{em: *kako se odnositi prema rije{enjima koja nudi znanost i putevima njihovih mogu}ih realizacija koja suvremena tehni~ka dostignu}a omogu}avaju?* Odgovor na to eti~ko promi{ljanje ovdje je dvojak: da li se ponovno obratiti epist{mskoj istini i metafizi~ko-teolo{kom apsolutizmu ili prihvatiti znanstveno-tehnolo{ki relativizam? U okviru tog promi{ljanja treba obuhvatiti i bioetiku¹⁴, kao uspje{ni kompromis ovih dvaju svijetonazora: pobjedonosne znanosti (bio), koja ~ovjeka vidi kao sredstvo, i tradicionalnih sila, koje ~ovjeka uzimaju kao cilj, i koje u etici nalaze svoje upori{te. Dakle, kao presti`na znanost, u idu}em mileniju<sup>15</sup>, koja svojom interdisciplinarno}u `eli koordinirati znanstveno-tehni~ku manipulaciju nad prirodom i koja ~ovjeka

---

13

Unutar tog uvjerenja koje pro`ima ~itavu zapadnu kulturu nalaze svoje opravdanje i suvremene manipulacijske vje{tine - shva}ene bilo u svom pozitivnom zna~enju kao davanje, pobolj{anje i odr`avanje `ivota, bilo u negativnom smislu kao ograni~eno ili neograni~eno oduzimanje ili poreme}aj raznoraznih oblika `ivota - koje se prilago}avaju i potpoma`u ostvarenju (prirodnog) toka stvari. To uvjerenje da su bi}a kao bi}a ni{ta omogu}ava svako manipulacijsko djelovanje. Pa i ono genetsko, iako ga tradicionalno oblikovana svjesnost i teolo{ko-metafizi~ki moral ne opravdavaju, jer se protivi njihovom shva}anju prirode.

14

Van Rensseiaer Potter je izumitelj rije~i **Abioetika**≡, koju je upotrijebio u svojoj knjizi objavljenoj prije trideset godina pod naslovom **ABioetika - most prema budu}nosti**≡.

15

Ali pored tog kompromisa (ili, kako neki vole re}i, interdisciplinarnosti) bioetike postoje raznorazna nova obuhva}anja suvremene kompleksne stvarnosti kao {to su to alternativna medicina, sinkretisti~ki pokret **Anew age**≡, vi{e ili manje uspje{ni poku{aji spajanja znanosti (naro~ito fizike) i religije - vidi **F. Capra** (*The Tao of Physics*, copyright by Fritjof Capra. all rights Reserved, 1975), **G. Zukov** (*The Dancing Wu Li Masters*, Copyright by Gary Zukov, 1975), **F. J. Tipler** (*The Physics of Immortality*, Copyright by Frank J. Tipler, 1994) i drugi.

postavlja kao najvišu vrijednost, a ne kao sredstvo¹⁶. Da ljudsko biće, kao biće, nesmiije biti manipulirano, za mnoge bioetičare nije iluzorno načelo¹⁷. Međutim, ako se prihvati znanstveno razmatranje da nema nikakvih apsolutnih istina koje bi svojim postojanjem ograničavale svako daljnje znanstveno-tehničko oblikovanje stvarnosti, tada postaje neopravdano i iluzorno naknadno klanjanje pred ljudskom prirodom, promatrajući je kao nesumnjivu istinu koju **treba** poštovati. Očito je međutim da sadašnjost, kao i budućnost svijeta, prvenstveno zavisi o samoj moći sudjelujućih sila koje obitavaju svijet¹⁸. I baš zato, govoriti o tome što treba ili što bi trebalo činiti kako bi se poštivala ljudska priroda - što znači da se znanstveni pokusi ne bi smijeli baviti nekim vidovima manipulacije (tradicionalno shvaćene) ljudske prirode, ili da bi se oni trebali izvoditi pod određenim moralnim uvjetima - je čista spekulacija, budući da je znanje o tome što se ima činiti s nečim moguće samo ako se poznaje istinu stvari, što postaje problematično ako ta istina stvari ne postoji ili ako se nalazi izvan obzora ljudske spoznaje. U tom slučaju, postaje besmislena svaka moralna regulativa, ili ima smisla samo za onu kategoriju čovječanstva koja posjeduje najveći dio znanstveno-tehničke organizacije. Neefikasna i iluzorna pokazuje se, dakle, svaka kritika protiv nasilja kakvog znanost i tehnika vrše nad tradicionalno shvaćenom ljudskom prirodom. A sve kritike upućene na učrbljenu znanost i tehnike predstavljaju samo negodovanje poraženih sila naspram pobjedonosne znanstveno-tehničke organizacije. I unutar tog sistema nedjelotvoran je upit ograničavanja daljnjeg istraživanja unutar

---

16

Međutim, prihvaćajući taj **Kantov** imperativ, koji zahtijeva da čovjeka kao biće treba uzeti kao cilj, a nikako kao sredstvo, zaboravlja se da taj imperativ pripisuje ono što se nesmiije činiti, jer činiti ono što se nesmiije jest osnova svakog nasilja, koje ne smije biti. Ali, ako je nasilje, kao oskrvnuće, povreda zakona, bilo u vidu ljudskih, prirodnih ili božanskih propisa, moguće sprovesti, tj. ako se zbilja dade stvarno prekoračiti, tada treba biti svijestan da je zakon koji to prekoračenje neprekoračivih granica neminovno kažnjava, ustvari obrambeni mehanizam pobjedonosne sile koja, prema kriviteljima zakona, tj. prema sljedbenicima njoj suprotnih sila, uzima sebi pravo da upotrebljava silu u vidu pravovaljane kazne radi održavanja postignutog socijalnog reda i pravde.

17

To ustvari znači da čovječnost, u svom određenju i autentičnosti, treba prihvatiti kao istinito načelo djelovanja.

18

A danas prevladava snaga ostvarenja znanstveno-tehničke organizacije, koja posjeduje najdjelotvorniju moć oblikovanja svijeta prema zahtjevima koje je čovjek naumio, ali koja ustvari sve više zavise o samim unutrašnjim pravilima i projektima znanstveno-tehničke organizacije.

pojedina~nih znanosti, jer zbog njihove povezanosti ono istovremeno vodi i do ograni~avanja ~itavog znanstveno-tehnolo{kog razvoja.

U svakom slu~aju dio suvremene kulture uvjeren je da je etika snaga koja posjeduje sposobnost da na valjan na~in sprovede ta ograni~enja. Ali, danas, *na valjan na~in* zna~i postaviti problem na znanstvenim a ne na religiozno-filozofskim osnovama¹⁹. Prema kojima se ~ovjeka postavlja kao najvi{u vrijednost koja daje smisao svim drugim vrijednostima. Ta razmi{ljanja su sve ~e{a u na{e vrijeme jer se suvremena znanost i tehnika sve vi{e upu{taju u pokuse **klonacije** sve slo`enijih `ivih organizama. Ne{to ~ime se ~ovjek mo`e slu`iti u vidu bezazlenog pomagala koje su{tinski ne mijenja njegovu, unaprijed danu, su{tinu, pa kao takvo njegova upotreba prvenstveno zavisi o ljudskoj slobodnoj volji. To bi donekle moglo biti i prihvatljivo kada suvremena znanstveno-tehni~ka organizacija `ivota ne bi posjedovala vlastito oblikovanje stvarnosti, svoju etiku, koje donekle ugro`ava postojanje onih snaga tradicije koje se `ele slu`iti tehnikom da bi realizirale svoje moralne prohtijeve. Me|utim, znanstveno-tehni~ka djelotvornost ne zavisi od nekakvih moralnih pravila koja bi odre|ivala vrijednost njegovog ispoljavanja, ve} od pokusa, koji zahtijeva da se neminovno moraju po{tivati ona znanstvena pravila koja vode do njegove realizacije²⁰, ~ija se vrijednost sama po sebi dokazuje, i odre|uje moralna pravila²¹. A to zna~i da se nu`no trebaju

---

19

Oni, ustvari polaze od mi{ljenja kako su znanost i tehnika moralno neutralno sredstvo koje ne posjeduje ve} zacrtan cilj vlastitog djelovanja. Ako se njegovom upotrebom i ostvaruje ne{to {to bi se moglo re{i da je moralno dobro ili zlobno, to nipo{to ne zavisi o njegovoj prirodi, koliko o njegovoj upotrebi.

20

Na taj na~in, uvjerenje da se neka stvar odvija na neki na~in prestaje biti hipoteti~no ili obi~no uvjerenje onog trenutka kada je na~in njezinog mogu}eg {irenja znanstveno potvr|en pokusom.

21

Ovdje `elim ista{i da znanost i tehnika nisu proizvod nekog uzvi{enog humanizma koliko odre|ene grupe ljudi ~ija je primarna svrha bila da ovlada prirodom i drugim ljudima. Dakle, ne samo na u{trb prirode ve} i samog ~ovjeka. Naknadno postavljeno htijenje da se rezultati znanosti i tehnike stave na raspolaganje svakog pojedinca kulturni je izraz (stav) koji ne pripada prvotnom osmi{ljanju osnovnih znanstveno-tehni~kih sposobnosti, koliko prosvijetiteljske vjere u povijesni napredak. Ustvari modernitet i jest napredak, ali tek u savr{enstvu znanstveno-tehnolo{ke dominacije nad stvarima. I to bilo da je rije~ o pod~injavanju prirode, ili pak represiji nad ljudskim dru{tvenim i du{evnim opstankom. To ~ini da tokom ljudske povijesti nailazimo na one ljudske grupacije koje *vladaju* znanstveno-tehni~kom organizacijom, pomo}u koje ure|uju i pravila *igre* `ivota i smrti drugim znanstveno-tehnolo{ki slabije organiziranim ljudskim grupacijama. Dakle, kao mojan na~in dominacije nad ljudskim bi}ima, i ne samo, koji dose`e vrhunac u suvremenoj eri. Budu{i da se mo} posvema{njeg nadziranja dru{tva nad pojedincem zrcali u diskursima i praksama znanstveno-tehni~kog pristupa svijetu `ivota. Vidi **Michel Foucault, A Discipline and punishment: The Birth of Prison**, Vintage books,

spoznati i sve moguće varijacije istoga, dakle, i ono što osporava ili može osporavati njegovo sadašnje ili buduće ostvarenje. Također i njegovu neeljnu suprotnost²². Jer kada znanost i tehnika - pod kontroliranim uvjetima - ne bi ostvarivale i ono što se moralno prikazuje kao negativitet, one ne bi ni postojale²³.

Došlo se do toga da moralna pravila zabranjuju ono što znanost da bi opstala kao znanost, ima učiniti, tj. da znanstveno postupa prema vlastitim pravilima²⁴. Znanstveno-tehničko razumnoobuhvaćanje stvarnosti nije dakle a-moralno, koliko ne-moralno, a u tom odnosu moral nije neutralan spram znanstveno-tehničkog mišljenja, on je ne-razuman²⁵.

Teorijski okvir problema

Bioetika svoje načelo i počelo nalazi u sveopćem strahu kako pojedinačnog tako i grupnog mediokriteta spram beskonačne, neograničene mogućnosti života. To se najbolje očituje u modernom mitu o **dr. Fausthu** ili **dr. Frankensthainu**. U tim se primjernim (egzemplarnim) pričama prikazuje nemogućnost prekoračenja božanskih ili prirodnih granica, jer sudbina koja zadesi prekoračitelja - tj. svakoga tko prijeđe granice koje, u vidu božanskog zakona, ili prirodnog reda stvari, ili ljudske pravde ne smiju biti nekačnjeno prekoračene - je neminovna kazna, budući

---

New York, 1997.

22

Primjera radi, da bi se izbjeglo širenje, rasprostiranje neke zaraze, znanost je prinuđena da osim prirode virusa, spozna i djelovanje, tj. širenje viroze. A da bi se to saznalo potrebno je da se ta viroza ostvari pod strogom kontrolom, tj. in vitro. Svaki drugi način spoznavanja protivi se znanstvenim pravilima verifikacije, koja svoju osnovu istinitosti nalazi u pokusu.

23

Da bi se dakle realiziralo i ono što je za tradicionalne oblike morala dobro za čovjeka, znanost i tehnika su prinuđene ostvariti i ono zlo kojeg treba moralno izbjegavati. To znači da za spoznati pravila života, treba proučiti sve ono što prouzrokuje i njegovu degeneraciju, a to je ono što tradicionalno mišljenje ne prihvaća jer se prema logici metafizičkog mišljenja treba proizvesti samo dobro, dok se na (moralno) zlo gleda kao na nus pojavu koju treba izbjeći, ili odbaciti.

24

Da se to znanstveno izazivanje (kontroliranog) zla odvija unutar malih, izoliranih i strogo kontroliranih uvijeta nije znanstvena nužnost. Ono ni u kom slučaju nije znanstveno načelo koje treba poštovati da bi pokus bio učinkovit i pravovaljan. Taj zahtijev je samo moralna briga znanstvenika. To znači da svi oni inkriminirani pokusi koji su se izvodili unutar nacističkih lagera nisu manje znanstveni od onih koji se izvode unutar suvremenih aseptičkih laboratorija, uz poštivanje ograničenja koje postavlja respektiranje ljudske prirode.

25

U svakom slučaju njihovo je zajedničko uvjerenje da su stvari, sve stvari, podložne nastajanju i nestajanju, zbog čega ih je moguće izmanipulirati. A sva protuslovlja koja postoje između znanosti i morala ne izlaze iz tog njima osnovnog uvjerenja.

da se na kraju □ **skon~ava u svojoj autodestrukciji** □.

Ti mitovi, dakle, slu`e pokornom puku kao odgojno gradivo i opomena znati`eljnim misliocima. A svoje porijeklo nalaze u kr{ansko-`idovskom psihologizmu, koji nau~ava da se odre|ena pravila `ivota, postavljena od autoriteta, nasmiju prekora~iti, jer neminovno slijedi opravdana i zaslu`ena kazna: bila ona u liku bo`je i vje~ne kazne ili posredstvom ljudske ruke oli~ene u danom autoritetu ~ije se nasilje tuma~i kao pravda (vidi spomenuti mit o **dr. Fausthu** ili **dr. Frankensthainu**)²⁶.

Me|utim, to }e se prekora~enje, u obliku ljudskog napretka nezadovoljnog religijskim rje{enjima, preobraziti u znanstveno-tehnolo{ku mo} koja sve vi{e nadomje{uje sve nedjelotvorniju vlast tradicije koju je ~ovjek odr`avao posredstvom sakralizacije bi}a, a ostvarivao i zadr`avao posredstvom kako moralnog uvjeravanja tako i fizi~kog nasilja, pridaju}i znanstveno-tehni~kom prekora~enju osobine, attribute □ *lavola* □. Dakle, □ *~ista Potencija: potencija odvojena, otrgnuta, separirana od Bitka i Bi}a i kao puka mo}* ona je ujedno u lo{em smislu te rije~i lo{a beskona~nost ili ab-solutna mo} (absolvere odrije{iti). Tko tra`i apsolutnu mo}, tra`i lavola. I on mu se odaziva □²⁷. Dakle, svako prekora~enje bo`anskog zakona, ili prirodnog reda stvari, ako postoji mogu}nost njegovog doga|anja mora, po samoj nu`nosti vi{e sile, biti ka`njeno; ili, ako je ono nemogu}e, jer je nemogu}e prekora~iti neprekora~ive granice, ono nije drugo nego puka iluzija, varka, la`. Gdje *ne mogu biti* ima zna~enje: *ne smiju biti*

26

Taj se kr{ansko-`idovski psihologizam razlikuje od anti~ke filozofije za koju je to prekora~enje pravila, pravilo igre `ivota. Jer, ako je prekora~enje mogu}e tada je ono i opravdano. Samo dnevne preprike i neslaganje izme|u bogova Olimpa to pokazuju, a da ne govorimo o Sokratovoj sumnji i neposluhu nad bo`anskim kazivanjem da je on najmudriji od svih Atenjana.

27

Oni su *A~ista, puka mogu}nost, ~ista, puka gola mo}*. Volja za Mo} volja je za *lavolom* ≡. A suvremeno znanstveno-tehni~ko mi{ljenje posjeduje sve attribute *lavola* ≡, jer *lavo* je *~ista Potencija: potencija odvojena, otrgnuta, separirana od Bitka i Bi}a - i kao puka mo}* ona je ujedno u lo{em smislu te rije~i - lo{a beskona~nost ili ab-solutna mo} (absolvere - odrije{iti). Tko tra`i apsolutnu mo}, tra`i lavola. I on mu se odaziva. Antikrist je apsolutni mo}nik, vladar zemlje, gospodar nad narodima i kontinentima i fizi~kim svemirom. *lavo* je Knez ovoga svijeta (**Sv. Pavao**). I malo mu tko mo`e na ovom svijetu uma}i. Kao apsolutni mo}nik, on je u la`nom humanitetu i milosr|u apsolutno be{utan, apsolutno okrutan i apsolutni destruktor svega bi}a ... ≡. Ono *Aje ~ista podvojenost i puka drugotnost - nebitak na na~in apsolutne, gole, puke, lo{e mogu}nosti, koji uvijek samo ho}e i mo`e - koji je volja za mo}* sama, ali njegovo htijenje i djelovanje bezdano je i uvijek skon~ava u bezdanu. Bezdan je *Pakao*. ≡ **Marijan Cipra, Bog filozofije. Moje u{itavanje jedne knjige u dva sveska**, u AAVV, Filozofska istra`ivanja br. 51, god 13, Sv. 14, Zagreb, 1993, str. 911-916.

prekora~eni. Za tradicionalna mi{ljenja, dakle, stvarnost se mora oblikovati prema bo`anskim uputama, prirodnim zakonima ili ljudskim idealima, jer je samo tako mogu}e ograni~avati eskalaciju nasilja i tjeskobe sadr`ane u kaoti~nom nadola`enju stvari. U tom se slu~aju subjektivizira *du`nost*, svode}i je na pukotijenje nekoga i ne~ega, koja danas ho}e da bude tako, a sutra mo`da onako, a prekosutra... vidjet }e se. Primjetit }e se kako su ovdije htijenje (smisla) i du`nost nerazdvojni u svom ispoljavanju.

Dolazi se tako do upitnog razmi{ljanja (koje je za mnoge neprihvatljivo pa ga bezrazlo`no odbacuju): ako je nasilje, kao oskrnu}e, povreda zakona (bilo u vidu ljudskih, prirodnih ili bo`anskih propisa) mogu}e sprovesti, tj. ako se zbilja da stvarno prekora~iti, tada zakon koji to prekora~enje (neprekora~ivih granica) neminovno ka`njava, ustvari predstavlja obrambeni mehanizam jo{ djeluju}ih sila. Sila - koja osnovu svojeg ispoljavanja nalazi u po{tivanju bo`anskog, prirodnog ili ljudskog zakona - i ~ije ozakonjenje oduzima legitimitet ispoljavanja drugim, prodiruju}im silama, koje prikazuje kao protuzakonite, tj. nasilni~ke, {to joj daje pravo da prema sljedbenicima njoj suprotnih smjerova upotrebljava silu u vidu pravovaljane kazne radi odr`avanja postignutog socijalnog reda i pravde, tj. vlasti.

Nekoliko primjera iz podru~ja bioetike

Unutar tih granica razmi{ljanja treba promatrati i posljednju encikliku □***Evangelium vitae***□ u kojoj se katoli~ka crkva postavlja kao arbitar izme}u □*kontracepcijskog mentaliteta*□ (tj. suvremene znanstvene promocije poba~aja) i □*odgovornog o~instva i materinstva*□, iskrenih katolika, koji po{tuju osnovu katoli~kog □*bra~nog ~ina*□. Razlikuju se u tome {to, prema crkvi, □*kontracepcijski mentalitet*□ ne dopu{ta ostvarenje bo`anskih mogu}nosti `ivota²⁸, □*~ak i kada, zbog ozbiljnih razloga ali u po{tivanju moralnih na~ela, bra~ni drugovi odlu~e da privremeno ili na neodre}eno vrijeme izbjegnu mogu}nost novog za~eja*□²⁹. Zapitajmo se dakle: *da li se ta metoda izbjegavanja novih, nepo`eljnih ra}anja stvarno i bitno razlikuje od onih koje crkva odbacuje definiraju}i ih nasilni~kim, neprirodnim i zato u svojoj eti~koj naravi zlobnim?*

28

Tj. ne po{tuje ono stanje otvorenosti spram (bo`anskim) mogu}nosti `ivota koje karakterizira katoli~ki brak.

29

Vidi *AEvangelium vitae*≅, br. 97.

Primijetiti je se da kod odluke da se □ *privremeno ili na neodređeni vremenski rok izbjegne novo rođenje* □ radi o definitivnom odbacivanju jednog neponovljivog života u nepovratno ništa, jer, prema kršćanskom uvjerenju, svako je (potencijalno) zašće po svojoj naravi jedinstveno i neponovljivo. Nasuprot osnovnom kršćanskom uvjerenju da se na taj način izbjegava nasilje nad onim bićima koja nisu još u mogućnosti da se toj odluci usprotive, jer svaki budući životin darivanja od istih roditelja nikako nije istovjetan prethodnom, (svijesno) odbačenom životu. Ustvari i taj (moralni) životin kontrole rađanja pokazuje se bezbožnim i zlim. Bezbožnim jer, prema osnovnom uvjerenju (koje proširuje svu zapadnu kulturu) da se bića neprestano gibaju između života i ništa (smrti), nestvoreno biće ostaje ništa kad je moglo i biti (ostvareno). To uvjerenje tjera na odbacivanje prakse o katoličkoj apstinenciji u braku, koja dušama ne dopušta da izađu iz neoblikovanog ništa. Ustvari, prema božanskom životu, to bi nasilje trebalo biti uže od (naknadnog) pobačaj već koncipiranih života, jer je njihova već ostvarena duša ipak spašena. Dok je onim prvima oduzeta i ta mogućnost duševnog spašanja. Oni ustvari ostaju u životin ništavilu. Dakle, iako su *pobačaj* i *kontracepcija*, prema zdravo-razumskim mjerilima, donekle nespojivi sa životinom katoličke *apstinencije*, oni se ustvari razlikuju samo u načinu proizvodnje istog životin: onemogućavanje stvarno postojanje mogućih, ali neeljnih, bića, ostavljajući ih uvijek u nepovratnom ništa ili naknadno ih utapajući u to ništa, što je u biti isto³⁰. Dok se, dakle, prema etici znanosti za taj zametak traži njegovo pravovremeno ukinuće, jer je, ako se rodi, biti hendikepirano i nesretno biće, pa je stoga i bolje, dok je to moguće, onemogućiti mu da se kao takvo ostvari, za □ ***Evangelium vitae*** □ poeljnije je ostaviti u životin ništa ono što bi se, kad bi došlo do zašća, moglo i roditi psihofizički zdravo, iako nepoeljno. I ne samo to, budući da se većina tradicionalnih oblika morala isto tako protivi sve životin praksi *umjetne oplodnje* i sve uspješnijoj *eugenetici*, u uvjerenju da život tako koncipiranog zametka, bez oca ili majke, ili s roditeljima u zrelijim godinama života, ne može biti ljudski perspektivan. On je od samog početka svog životnog uspona nesretan. Pa se, polazeći od te, za

Dakle, unutar tradicionalno oblikovanih morala, kako *pobačaj* tako i *umjetno odstranjenje zametka* neka su vrsta *planiranog* umorstva. Sa tom razlikom da, ostavljajući unutar logike koja oblikuje kršćansko uvjerenje, ako se pobačajem usmrti već započet život, kojeg je ubojica svojevremeno podario, a sada ga oduzima, on ipak ima već osiguran životin i blaženi život. Dok katolički preporučena apstinencija ne dozvoljava tu mogućnost.

njih ne-ljudske, mogućnosti *darivanja* života, zaključuje kako je bolje da se tako neprirodnom zametku, za kojeg se već unaprijed zna da nema šanse da bude sretan, uopće ne omogući postojanje, tj. da i dalje ostane neostvarena mogućnost, jer prema osnovnim zakonima koji uređuju pravilno življenje prirodne ili/ i katoličke obitelji svako neprirodno stvorenje nužno mora biti nesretno. I u tom je slučaju dobrom "svjedoku" (ili u našem slučaju *promatraču*), kakvog na primjer zahtijeva **Empedoklo**, ožita njihova sličnost budući da je navedeni postupak seksualne apstinencije, gori i od *eugenetičke prakse* koja slijedi odluku da se, ako je provjerena sumnja da kod zametka postoje neke psiho-fizičke malformacije koje je nemoguće naknadno odstraniti, zaustavi već započeto materinstvo.

I problem oko **eutanazije** treba svesti na polemiku koja postoji između onih gledišta koja se svode na znanstveno-tehnička načela, sa jedne strane, i svih onih drugih gledišta koja pripadaju (kako) zapadnoj, (tako i istočnoj) tradiciji, sa druge strane. Ustvari, problematika *eutanazije* može biti sintetizirana i u sljedećem (moralnom) pitanju: *Kako se postaviti i razumski djelovati kad bolesnik, koji se nalazi u krajnjoj fazi bolesti, zatraži da mu se skrate patnje oduzimanjem života, smatrajući da za to ima pravo?* Ovdje se, zbog odluke koju treba donijeti, problematika - koja obuhvaća "kulturu života" i "kulturu smrti"³¹ - ne tiče samo kategorije liječnika, već društva u cijelini.

[to se stanja bola i patnje takvog bolesnika tiče svi su složni da treba živiti sve da se ono što više ublaži, ali: *Kako se ponašati kada se od društva zatraži da se nad njim sprovede krajnji čin: smrt?* Tj.: *što živiti kada netko, kojemu zbog bola i patnje prouzrokovanih neizljezivom bolešću, nedostaje fizička sposobnost da sam sebi oduzme život, zatraži da to učini netko drugi umjesto njega?* Da bi shvatili složenost te problematike pokušajmo taj tako formulirani zahtjev spojiti s problematikom samoubojstva. Da vidimo, i kako zapadni zdrav razum razmišlja, i kako se suvremene društvene strukture odnose prema osobama koje su pokušale sebi oduzeti život. Ožigledno je kako suvremena društvena uređenja više ne

---

31

U smislu ograničavanja i određivanja *Akulture života* ili *Aotvorenosti spram života* i, suprotne njoj, *Akulture smrti*, koja se, prema **AEvangelium Vitae**, odražava u volji bogatih naroda i moćnih Država da, naročito posredstvom demografskih kontrola, ograničava razmnožavanje siromašnih naroda i nestabilnih Država, kao moguće opasnosti za suvremeno svjetsko uređenje u kojemu prevladava zapadna kultura. A tu volju za smrt treba odbaciti, tvrdi **AEvangelium vitae**.

ka`njavaju one koji pre`ive vlastiti poku{aj umorstva, tj. samoubojstvo. Ni na kakav na~in dru{tvo ne ka`njava □neuspjelog□ samoubojicu, ni u vidu odre|ivanja zatvorskog pritvora ili pla}anja nekakve nov~ane kazne, ve} samo u vidu lije~ni~ke njege radi umne neuravnote`enosti (i to ne svugdje). To zna~i da suvremena dru{tva nemaju mo} da pojedincu oduzimu pravo da se sam usmrti ako to `eli. Svaki psihi~ki i fizi~ki zdrav pojedinac ima, dakle, *sve}to* pravo, tj. slobodan je, da se, po vlastitom htijenju, ubije. Ako je to tako, onda za{to to isto dru{tvo oduzima to pravo onim pojedincima koji su u fizi~koj nemogu}nosti da to sami (slobodno) izvr{e, i to iz prostog razloga {to si dru{tvo uzima pravo da ka`njava one (bili to lije~nici ili ne) koji shva}aju krajnje beznadno stanje onih koji su u fizi~koj nemogu}nosti da to sami urade. Sva demokratska pravna dru{tva bi, dakle, trebala ili dosljedno kazniti svakoga tko poku{a samoubojstvo ili, dosljedno odluci neka`njavanja takvih slu~ajeva, trebala bi, jo{ opravdanije, dopustiti i izvr{avanje onog specifi~nog (strogo znanstveno i eti~ki kontroliranog) oblika eutanazijskog postupka koji obuhva}a, lije~ni~ki dokazane, beznadne slu~ajeve. To zna~i da ne bi trebalo ka`njavati ni one koji poma`u pri izvr{enju tog nezahvalnog ~ina uskra}ivanja patnje terminalnih (beznadnih) bolesnika. U tom slu~aju ti (novi) lije~nici-(d`elati) - kao {to je i sa poba~ajem - ne bi bili zakonski tjerani da ubijaju, ve} bi se nadle`ne strukture dru{tva trebale prihvatiti te nezahvalne zada}e i takvog oblika (dru{tveno prihva}enog i lije~ni~ki opravdanog) nasilja, kao {to uostalom biva i u slu~aju rata, smrtne kazne, poba~aja, pritvora itd.

Ustvari taj problem ne mo`e biti valjano uokviren unutar jednog dru{tveno-pravnog nivoa razmi{ljanja, jer zahtijevati vlastitu smrt u svakom je slu~aju pogre{no. Kao {to je pogre{no i ograni~avati i razli~ite mogu}nosti ispoljavanja `ivota³², pa je moralno i pravno po{tivanje `ivota i ograni~avanje smrti, za sada, jedini mogu}i put, koji nas tjera da odgovorimo na jo{ dva (novonastala) pitanja: 1) *da li je sistem zakona, prema kojem se dru{tvo upravlja, dosljedan svojim osnovnim na~elima?* i 2) *da li je taj sistem zakona, iako je dosljedan u svojoj osnovi, i dru{tveno prihvatljiv?*

Me|utim, to je ipak u skladu sa suvremenim svijetom u kojem prevladava egoizam i sebi~nost kao strategija pre`ivljavanja i u kojem se, posljedi~no toj (vi{e ili manje prikrivenoj) dru{tvenoj stvarnosti, strategija nasilja pokazuje i kao glavna strategija razvoja. **Slavko Kuli}, *Strategija nasilja kao strategija razvoja*, Naprijed, Zagreb, 1996.**

Ostaju}i pritom u okviru prvog pitanja upitajmo se dalje {to je potrebno u~initi, na primjer, u slu~aju onih pacijenata koji, zbog psiho-fizi~kog stanja vegetiranja u kojem se nalaze, dakle bez ljudske misaone komponente, i za ~iji je kraj lije~ni~ki tim ustanovio da }e biti neminovan, nemogu nikako iskazati svoje zahtjeve. [to se dakle ima ~initi s pojedincima koji se nalaze u stanju nepovratne kome. Stanje o kojem bolesnik nije svjestan. U tim iznimnim slu~ajevima: *Koji su to valjani razlozi koji odlu~uju da se ubrza ili ne ubrza njegova (ve) i tako neminovna smrt?* Dakle, i u slu~aju kada nije o~vidno da bolesnik pati od nepodno{ljivih bolova, jer je u nemogu}nosti da to iska`e, tada se u svojoj `estini pojavljuje problem eutanazije, tj. ~ina oduzimanja `ivota - kojemu se ne mo`e pripisati atribut samovoljne smrti - kojeg pacijent ne samo {to nije u stanju da privede ostvarenju, ve} je i u nemogu}nosti da drugima ka`e da to u~ine umjesto njega. U tom iznimnom slu~aju, zabrana svakog oblika eutanazije nedosljedna je u odnosu na sistem zakona koji se primjenjuje u na{em dru{tvu<sup>33</sup>. A mo`emo problem promatrati i ovako: kao prvo, imajmo na umu ~injenicu da nitko, poslije neuspjelog poku{aja samoubojstva nije zakonski ka`njen, {to zna~i da suvremena zapadna kultura dopu{ta svakome da si svojevolumino oduzme `ivot; kao drugo, prihvatimo mogu}nost da, zbog neizlje~ive bolesti i stra{ne boli, mnogi u samoubojstvu vide rje{enje svih svojih tegoba, pa se zato i odlu~e na taj ~in i, na kraju, imajmo na umu i to da mnogi, koji bi htijeli sebi oduzeti `ivot, a fizi~ki su onemogu}eni, to tra`e od drugih, napose od dru{tva. Ako se, dakle, ima sve to u vidu, ne}e li se s pravom tvrditi kako su ta dru{tvena ure|enja nehumana, amoralna i nepravedna prema jednom dijelu svog pu~anstva³⁴? To zna~i da suvremeni sistemi zakona koji svojim pravilima odre|uju funkcioniranje suvremenih dru{tava dopu{taju deskriminatorne razlike u mogu}nostima odre|ivanja `ivota i smrti, izme|u ve}ine privilegiranih, i onih grupa pojedinaca kojima se onemogu}uje da sredstvima kojima dru{tvo raspola`e

---

33

Ovdje nije rije~ o tome {to u tim slu~ajevima zna~i *stra{na i nepodno{ljiva bol* i na koji je na~in mogu}e *primijetiti* nivo patnje onih koji nemaju nikakvu mogu}nost da drugima iska`u njihovo stanje neizrecive patnje.

34

Treba li stoga zaklju~iti da je dru{tvo, koje svakom pojedincu ne zabranjuje da sebi oduzme `ivot, a nalazi raznorazne razloge da taj isti ~in onemogu}i svim onima koji nisu sposobni da sami to slobodno u~ine, ka`njavaju}i sve one koji pristaju udovoljiti takvim zahtjevima, moralno deskriminatorno?

doprinese zavr{etku nepodno{ljive patnje i boli razrije{enjem `ivota³⁵. Iz toga neminovno proizlazi da nisu svi dru{tveno-pravno jednaki u odlu~ivanju o vlastitoj smrti³⁶.

Suvremena dru{tva koja su pravno regulirala problematiku poba~aja, bilo u slu~aju nepo`eljne trudno}e, bilo u slu~aju medicinski utvr|enih malformacija, onemogu}avaju}i tako (voljnim prekidom trudno}e) ro|enje, odbacuju mogu}nost izbora bezbolne smrti onima koji `ele umrijeti, ali su fizi~ki nesposobni da to sami u~ine. Dolazi se tako do evidentnog protuslovlja, jer je ukinu}e, prekidanje `ivota, istovremeno legalno i nelegalno, zakonito i nezakonito, zavisno o tome da li se radi o odstranjenju ne`eljenog fetusa, dakle o poba~aju, ili o slu~ajevima eutanazije³⁷. Sli~nost, u oba slu~aja je u tome {to nema razlike izme|u osobe koja odstranjenjem (poba~aj) ili prekidom (eutanzija) ukida tu| `ivot, iako su druk~ije pravne posljedice istog ~ina. A stvar se donekle komplicira u slu~aju nepovratne kome, kada je pojedinac-bolesnik u nemogu}nosti da iska`e svoj zahtjev, pa se drugima prepu{ta odgovornost da odlu~e u takvim beznadnim slu~ajevima, koji pri tom zasnivaju svoju odluku na (op}eprihva}enom) uvjerenju da se tu ipak radi o stanju bespomo}nog vegetiranja za koje bi taj pojedinac-bolesnik, u slu~aju trenutane svjesnosti, zasigurno zatra`io vlastiti kraj. U tim iznimnim slu~ajevima eutanazije svako tuma~enje za ili *protiv* (takvog) ukinu}a i dalje ostaje problemati~no i shvatljivo je samo unutar odre|enog dru{tvenog okvira koji svoje postupke zasniva na op}eprihva}enom uvjerenju kako bi oni, za koje se odlu~uje, odlu~ili na isti na~in kao i oni kad bi, na primjer, pri tom odlu~ivanju bili donekle svijesni. Ali u tom slu~aju nastaje protuslovlje, jer ako se bolesnicima koji nemaju nikakvu nadu da }e pre`ivjeti a usput i u`asno pate uskra}uje krajnji ~in milosr|a, iako ga izri~ito zahtijevaju, taj je ~in dostupan onima koji nisu svijesni svog

---

35

Biti jednaki pred smr}u zna~i ne biti prisiljeni `ivjeti ako se to ne `eli. Dosljedno zakonodavstvu trebalo bi kazniti i one pojedince koji su pre`ivjeli poku{aj samoubojstva. Dakle, kao {to se postupa s onima koji pre`ive samoubojstvo, trebalo bi se postupati i s onim iznimkama koje na sebe preuzimaju *moralnu* odgovornost za specifi~ne oblike eutanazije izvr{avaju}i zahtijeve krajnjih bolesnika.

36

To zna~i da: ili zakon nije jednak za sve, ili je sam sistem zakona nedosljedan na~elu jednakosti i ravnopravnosti svih ljudskih bi}a kojeg ina~e suvremena demokratska dru{tva podr`avaju i propagiraju.

37

A ostaje neobuhva}eno kad se radi o neuspjelim poku{ajima samoubojstva.

komatoznog stanja beznadnog vegetiranja, s opravdanjem da bi to oni htijeli kad bi se nekako mogli izjasniti. Tj. kad bi se našli u situaciji u kojoj se nalaze oni kojima je, baš zbog stanja svjesnosti, ta mogućnost uskraćena. Kakvog li protuslovlja.

Dr. Fulvio Juran

LITERATURA

- **AAVV, (1990),** □**La dimensione etica nelle societ  contemporanee**□, sudjeluju: **Isaiah Berlin, Amartya Kumar Sen, Vittorio Mathieu i drugi**, Torino.
- **Bridgman, Percy Williams (1965),** **La logica della fisica moderna**, Milano, Boringhieri.
- **Burger, Hotimir (1979),** **Filozofija tehnike**, Naprijed.
- **Capra, Fritjof (1975),** **The Tao of Physics**, copyright by Fritjof Capra. all rights Reserved.
- **(1998),** □**Mre a `ivota**□, Liberata, Zagreb.
- **Cipra, Marijan, (1993),** □**Bog filozofije**□, u **AAVV: Filozofska istra ivanja br. 51**, Zagreb.
- **Colli, Giorgio (1969),** **Filosofia dell'espressione**, Milano, Adelphi.
- **Evola, Julius (1971),** **Cavalcare la tigre**, Vanni Scheiwiller.
- **Hillman, James (1972),** **The Myth of Analysis. Three Essays in Archetypal Psychology**, Northwestern University press.
- **(1989),** **A Blue Fire**, Thomas Moore.
- **Kuli}, Slavko (1996),** **Strategija nasilja kao strategija razvoja**, Naprijed, Zagreb.
- **Maurer, Reinhart (1997),** □**Filozofsko otpadništvo**□, u **AAVV: Filozofska istraživanja br. 66**, Zagreb.
- **Medawar, Peter B. (1984),** **The Limits of Science**, Harper & Row, New York.
- **Pavi}, @eljko, (1997),** □□**Smisao**□ **nihilizma**□, u **AAVV: Filozofska istra ivanja br. 67**, Zagreb.
- **Polanyi, Michael (1962),** **Personal Knowledge**, London.
- **Severino, Emanuele (1981),** **La struttura originaria**, Milano, Adelphi.
- **(1985),** **Il parricidio mancato**, Milano, Adelphi.
- **(1980),** **Legge e caso**, Milano, Adelphi.
- **(1978),** **Gli abitanti del tempo**, A. Armando, Roma.

- (1992), *Oltre il linguaggio*, Milano, Adelphi.
- (1989), *La filosofia futura*, Milano, Rizzoli.
- (1995), *Tautologija*, Adelphi, Milano.
- [uran, Fulvio (1997), (1997), "Znanstveni mehanicizam između filozofije i kr{anstva", u AAVV: *Filozofska istra`ivanja br. 65*, Zagreb.
- (1997) "Etika znanosti", u AAVV: *Scopus, br. 6*, Zagreb.
- Tipler, Frank J. (1994), *The Physics of Immortality*, Copyright by Frank J. Tipler.
- Zolla, Elemire (1992), *Uscite dal mondo*, Adelphi, Milano.
- (1994), *Lo stupore infantile*, Adelphi, Milano.
- Zukav, Gary (1979), *The Dancing Wu Li Masters*, Copyright by Gary Zukov.

